

**CALDWELL, BRUCE, HASNSJOERG KLAUSINGER: HAYEK: A LIFE, 1899 – 1950
(CHICAGO UNIVERSITY PRESS, 2022)**

Knjiga američkog i austrijskog ekonomista Brucea Caldwella i Hansjoerga Klausingera na preko 800 stranica bavi se životom utjecajnog društveno-humanističkog intelektualca Friedricha Augusta von Hayeka, i to od njegovog rođenja 1899. do 1950. godine. Caldwell je inače veliki poznavatelj Hayekove misli, urednik je projekta *The Collected Works of F. A. Hayek* te intelektualne Hayekove biografije Hayek's Challenge (2003), a Klausinger je koautor zbog svog poznavanja austrijske ekonomske misli i njemačkog jezika.

Stoga, u planu je i drugi dio biografije koja bi pokrivala Hayekov život od sredine 20. stoljeća do smrti 1992. godine. Knjiga je organizirana u šest poglavlja i prati Hayekov život kronološki, od intelektualnog i obiteljskog stasjanja u Beču pa sve do poratnog vremena u kojem je najvažniji događaj njegovo osnivanje društva *Mont Pèlerin* 1947. godine. U uvodu, autori objašnjavaju da se biografija temelji na arhivskim izvorima iz privatne Hayekove ostavštine te da tog materijala ima mnogo, odnosno sam Hayek je vodio detaljne bilješke o svom životu koje su autorima dale plodno tlo za pisanje sveobuhvatne biografije.

Prvo dio po naslovom *Bečka mladost* započinje ocrtavanjem obiteljskog zaleđa Friedricha von Hayeka i događajno je najzanimljiviji jer pokriva najmanje poznato razdoblje Hayekovog života. Hayek je rođen u Beču 8. svibnja 1899. godine, u obitelji nižeg plemstva (titula *Edler*) Autori mnogo prostora ostavljaju za navođenje konteksta *fin-de-siècle* Beča i navode kako je to poprilično bezbrižno vrijeme bez prevelikih društvenih lomova, kojih tada niti mali Hayek nije bio svjestan. Hayek se postupno počinje ugledati na oca, po struci botaničara i liječnika, koji je bio vrlo znatiželjan za znanjem, a i njegova obitelj je bila povezana sa svekoliko premreženim krugom bečkih intelektualaca. Spominje se i Hayekova veza s obitelji Wittgenstein s kojima su Hayekovi bili u rodu. Opisuje se Hayekov loš uspjeh u školi te njegov put na talijansko bojište krajem 1917., gdje je većinom bio stacioniran na rijeci Piavi. Letio je balonom, skakao s padobranom (pri čemu je zamalo slomio vrat i utopio se), te letio avionom pri čemu bi ga gađala talijanska mornarica. Zatim, autori donose detaljnu analizu političkih prilika u austrijskom dijelu Monarhije jer ističu da je Hayeku, kada je branio liberalizam 1930-ih, stalno na umu bio slučaj njezinog raspada. Naime, na prijelazu stoljeća, antisemitizam je bio sveprisutan i normaliziran, pogotovo među znanstvenicima. Hayek je bio svjestan antisemitskih stavova u svojoj obitelji, ali o njima nikad nije detaljno govorio. Kasnije će tvrditi da postoji velika sličnost između antisemitizma u Beču kojem je bio izložen i ideja u *Mein Kampf*, čiji nacional-socijalizam Hayek shvaća kao sintezu germanskog nacionalizma i mržnje prema Židovima zbog svoje uspješnosti.

Drugi dio naslovljen je *Proširivanje horizonata* i razrađuje Hayekov život u međuratnom Beču do putovanja u Sjedinjene američke države. Vidljivo je da austrijska politika pogubljena raspadom Monarhije te društvo postaje sve radikalnije. Hayek upisuje studij prava na bečkom sveučilištu gdje se prvo povezuje s konzervativnim profesorom Othmarom Spannom, ali kasnije mnogo više s Friedrichom von Wieserom. Hayek je na fakultetu uživao u slobodnom izboru predmeta te se bavio vrlo širokim spektrom društvenih znanosti. Pri završetku studija, Wieser mu je napisao preporuku za radno mjesto tajnika u Abrechnungsamtu, uredu ministarstva financija za sanaciju ratnih dugova, gdje je upoznao svog nadređenog Ludwiga von Misesa. Hayek je inače prije polazio Misesove seminare o ekonomiji, ali tek je 1921. upoznao intelektualca koji je će najviše formirati. Upravo zato, taj događaj je najnaglašeniji u poglavlju. Drugi važan čimbenik u intelektualnom stasjanju bilo je formiranje *Geistkreisa*, neformalne intelektualne skupine gdje se razgovaralo o raznim znanstvenim temama. Jedan od članova bio je kasniji politički filozof Eric Voegelin. Tek tada Hayek upoznaje scenu židovskih filozofa u Beču. Godine 1922. upoznaje američkog ekonomista Jeremiaha Jenksa koji ga potiče da ode u SAD, pogotovo zato što tada nije bilo jednostavno doći do strane literature. Zanimljivo je u biografiji stoji da se Hayek jako razočarao u američki način života, navodeći da se ondje ne teži obrazovanju i ugodi, nego ubrzanom poslu i jednostavnim užiticima, a ekonomska nejednakost je velika, iako zemlja raste i nudi mnogo mogućnosti. Ipak, u SAD-u je stekao uvid u svjetsku literaturu te dobio kozmopolitski svjetonazor. Nakon 15 mjeseci vraća se u Austriju.

Nastanak ekonomista treći je dio te on pokriva Hayekov povratak u Beč, produbljivanje kontakta s Misesom te rad u Institutu za istraživanje poslovnog ciklusa. Iako je tada radio na svojoj poznatoj ideji poslovnog ciklusa (na tragu baze Ludwiga von Misesa), Institut nije uspio predvidjeti Veliku depresiju 1929. godine. Sudjelovao je na raznim konferencijama pri kojoj je upoznao Johna Maynarda Keynesa, ekonomista koji će postati Hayekov dugogodišnji intelektualni suparnik, ali uvijek će se iznimno poštovati. U isto vrijeme upoznaje njemačkog liberala Wilhelma Röpkea. Teško je Hayek nalazio posao profesora u Beču pa je otišao privremeno predavati na Londonskoj školi ekonomija.

Hayekom u Engleskoj bavi se naredni dio. Tu je u fokusu njegov boravak na uglednom LSE-ju i zalaganje za primat teorijskog znanja u ekonomiji nasuprot *policy* pitanjima. Pokazuje se da polemika s Keynesom i ostalima nije bila samo stvar zatvorene akademske rasprave, već je imala i konkretne reperkusije na i društvo, jer 1930-e su vrijeme ekonomske krize i uspona nacifašizma u Europi, o čemu je Hayek debatirao čak i unutar vlastite obitelji. U tom je poglavlju razmatrano i Hayekovo priznanje svojoj ženi da je već dugo zaljubljen u svoju rođakinju, što predstavlja samo jedno od dijelova knjige koji pokrivaju njegov (manje relevantan) dio života.

Peti dio je o ratnim godinama i razmatra Hayekov pokušaj da intelektualno spasi europski liberalizam. S obzirom da je imao snažno obrazovanje iz širokog spektra društveno-humanističkih znanosti, on odlučuje napisati veliku intelektualnohistorijsku studiju o scijentizmu i planiranju u ekonomiji, počevši od Francuske revolucije pa sve do totalitarizama 20. stoljeća. Veliki projekt knjige pod nazivom *The Abuse and Decline of Reason* nije nikada dovršio, ali je zato 1944. napisao *Put u ropstvo*, djelo po kojem je do danas ostao najzapamćeniji. U ovom poglavlju spominje se početak velikog Hayekovog prijateljstva s Karlom Popperom. Također, zanimljiv je pogled na Hayekov prijedlog osnivanja Srednjoeuropskog fakulteta gdje bi dominirala angloamerička paradigma, a s ciljem da se nakon rata odgoje lideri koji će provoditi politike mira i klasičnog liberalizma.

Šesti i završni dio pokriva razdoblje od 1945. do 1950. godine i pokriva poznatije događaje, s ključnim naglaskom na osnivanje društva *Mont Pelerin* 1947. godine u Švicarskoj i Hayekovim boravkom u SAD-u. Tu se počinje spominjati i Milton Friedman, tada mladi američki ekonomist koji će nastaviti surađivati s Hayekom u vrijeme Hladnog rata.

Hayekova biografija svojevrsna je sinteza nekoliko stilova i povijesnih subdisciplina. Iako se bavi mikrohistorijom, donoseći pregled života jedne osobe, njezina opsežna širina dovodi do toga da ju je moguće selektivno iščitavati, pogotovo uzevši u obzir njezinu obimnost. Naime, uvodno i završno poglavlje svakog dijela biografije je svojevrsni sažetak onoga o čemu je riječ, a glavni tekst samo u srži prati kronologiju Hayekovog života jer obiluje mnoštvom digresija. Tako je nemali dio knjige posvećen tumačenju društvenog konteksta, načina života ili primjerice austrijskog obrazovnog sustava. To je i za očekivati s obzirom da je knjiga namijenjena širem čitateljstvu iz primarno anglofonog kulturnog kruga. Digresije su vidljive kada autori koriste metode intelektualne povijesti i u glavnom tekstu po nekoliko stranica donose biografije Hayekovih članova obitelji, prijatelja ili suradnika. Takve »biografije u biografiji« s jedne strane pomažu čitatelju da ustanovi povezanost promatrane osobe s Hayekom te važnost u njegovom životu, ali s druge strane, smještanje tog teksta u fusnote uvelike bi olakšalo prohodnost kroz tekst. Zatim, poglavlja koja se tiču povijesti Hayekovih ideja i generalno idejnih sklopova koji su cirkulirali u to vrijeme svakako dobro ocrtavaju kontinuitete liberalne misli i smještaju Hayeka u jedan širi kontekst, ali nagli prelazak iz, primjerice, metodologije društvene povijesti u idejnu povijest pa na povijest privatnog života također otežava čitanje. Također, tu su mjestimična posebna poglavlja o Hayekovom ljubavnom životu. Dobra je stoga odluka autora da su ta poglavlja donekle razdvojena pa se čitatelj može jasnije orijentirati na Hayeka kao javnu ličnost i intelektualca. Stilski, vidljivo je da autori jako dobro barataju izvorima, precizno ih navode te iznose koji su nejasni aspekti i to jasno naznačuju. To je pogotovo važno s obzirom da Hayek izaziva brojne kontroverze u javnoj percepciji, barem kod lijevo orijentiranih znanstvenika. U tom kontekstu važno je istaknuti zaokruženo objašnjenje kolokvija Walter Lippmann, odnosno jasno se navodi da je termin »neoliberal(izam)« nastao 1938. godine i označavao liberale kritične prema *laissez-faire* modelu, a ne, kako se to danas uvriježeno misli, zagovornike vrlo slobodnog tržišta ili tzv. »desne« liberale. Također, važno je korištenje citata u knjizi, i to pogotovo

iz Hayekovih izjava u starosti gdje se rasvjetljavaju neki njegovi stavovi i odluke u danom trenutku te naknadna refleksija o njima.

Takva organizacija je smisljena je zato što je cilj Caldwell i Klausingera bio dati cjeloviti uvid u lik i djelo Friedricha von Hayeka, dakle i kao intelektualca (i pogotovo ne kao isključivo ekonomista), ali i kao osobu. Upravo u tome leži važnost ove knjige i njezina izuzetna znanstvena relevantnost. Naime, sada je mnogo jasnije kako je točno Hayek došao u kontakt s vodećim ekonomistima svog vremena te kako je počeo zagovarati ideje klasičnog liberalizma. Rasvijetljena je dilema oko Velike depresije i zaključeno da ju Hayek ipak nije uspio predvidjeti. Iz njegove osobne ostavštine doznajemo da je bio od mladosti vrlo intelektualno znatiželjan te da se nije uklapao u uokvireni školski sustav, kao i da je imao naizmjenično vrlo teške i ugodne životne trenutke. Također, zagovarao je ideje klasičnog liberalizma te kao takav bio u popriličnoj manjini i u Austriji i u Engleskoj. Stoga, nije riječ o konformističkom intelektualcu koji se povodio za rastućom klimom svog vremena, nego je svoje stavove vrlo čvrsto zastupao, koliko god tada ne bili popularni.

Adrijan ŠTIVIĆ

LIFE ADRIFT: CLIMATE CHANGE, MIGRATION, CRITIQUE, UR. ANDREW BALDWIN I GIOVANNI BETTINI, ROWMAN & LITTLEFIELD, LONDON I NEW YORK, 2017., 255.

Knjiga *Life Adrift: Climate Change, Migration, Critique* zbornik je radova koji se sastoji od uvoda, 11 poglavlja (podijeljenih na tri cjeline) i pogovora. Radovi obuhvaćaju različita područja društvenih i humanističkih znanosti te migracije promatraju u teorijskom i povijesnom kontekstu. U okviru migracija, radovi su se dotaknuli i nekih drugih svakodnevnih tema, kao što su, npr. rasizam, demokracija i liberalni poredak.

Uvod pod nazivom *Life Adrift* napisali su Andrew Baldwin i Giovanni Bettini. Oni migraciju vide kao jedan od najvažnijih procesa suvremenog svijeta koji će trajati i u budućnosti. S obzirom na klimatska kretanja, naglašavaju da će klimatske promjene u nekim dijelovima svijeta potaknuti migracije. Upravo zato, Baldwin i Bettini smatraju da će povezanost klimatskih promjena i migracija biti izazov budućnosti, odnosno izazov s kojim će se susretati buduće generacije. Također, otvaraju pitanje diskriminacije s kojom se migranti mogu susresti te za pojam klimatskih migracija smatraju da je korišten u službi politike čime, između ostalog, ulazi u odnose moći u svijetu.

U zborniku je Wendy Brown u poglavlju *Climate Change, Democracy and Crises of Humanism* pisala o krizi u koju demokracija dolazi, a koja je uzrokovana krizom humanizma do koje je došlo isprepletanošću neoliberalizma, klimatskih promjena i načina borbe protiv njih te širenjem izbjegličkih kampova i četvrti za siromašne. Temom koja propituje odnos klimatskih promjena i granica (klimatske promjene »ne znaju« za teritorijalne granice) te geopolitike i migracija u kontekstu slobode kretanja, sigurnosti i propitivanja koncepta teritorijalne suverenosti, bavio se Simon Dalby u poglavlju *On 'Not Being Persecuted': Territory, Security, Climate*. Brad Evans autor je poglavlja *Dead in the Waters* koje sadrži analizu medijskog izvještavanja o jednom smrtnom slučaju dječaka izbjeglice koji se utopio. Osim toga, ovo poglavlje preispituje geografske granice, npr. oceane, kao mogućnost koju i migranti koriste. O klimatskim je migracijama i njihovom političkom kontekstu te kritici donošenja odluka na globalnoj razini, detaljnije pisao Giovanni Bettini u poglavlju *Unsettling Futures: Climate Change, Migration and the Obscene Biopolitics of Resilience*.

Poglavlje *Parting Waters: Seas of Movement*, autora Davida Thea Goldberga, istražuje ulogu oceana u kretanjima migranata. Pitanjem pojma klimatskog izbjeglice te dekonstruiranjem pojma izbjeglice, bavila se Claire Colebrook u poglavlju *Transcendental Migration: Taking Refuge from Climate Change*. Istraživanje percepcije o migrantima (pa i onim klimatskim) kao »drugima« proveo je Nigel Clark u poglavlju *Strangers on a Strange Planet: On Hospitality and Holocene Climate Change*. Poglavlje

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen XVIII. / Broj 18
Zagreb – Samobor 2022.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik / Co-publisher: Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska www.ffzg.unizg.hr; <http://ckhis.ffzg.unizg.hr/>

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute, Žiga Zwitter

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić – president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Sorbonne-Paris, Francuska), Marija Benić Penava (Dubrovnik), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Ljiljana Dobrovšak (Zagreb), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), [Karl Kaser](#) (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordana Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Honolulu, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Matija Zorn (Ljubljana), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić, Domagoj Tončinić

ISSN 1849-0190 (Online) ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2023.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz djelomičnu potporu Grada Koprivnice

Print partially supported by the City of Koprivnica

Na naslovnici / Cover:

Jarun Lake (present state, post-renovation in the 1980s) in relation to the course of the Sava River in the 18th and 19th centuries (base map: Bing)

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT – AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA